

Az újrafelfedezett Hitel

Hitel. Kolozsvár 1935—1944. I—II. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a repertóriumot összeállította Záhony Éva. Bethlen Gábor Könyvkiadó [Budapest], 1991. 390+448 lap.

Szellemi életünket időről időre az „újraértékelés” hullámai rázkódtatják meg. Tanúi/részesei voltunk a negyvenes évek végén az Utunkban „Irodalmunk újraolvasása” rovatcím alatt végbement ideológiai kivégzés-sorozatnak, az ötvenes évek második felében az indítékaiban még 56 előttré visszavezethető „Nézzünk hát szembe”-rovatban zajlott vitáknak; olvashattuk a hatvanas évektől a Romániai Magyar Írók szorozatában (olykor átírva vagy kényszerűen megcsonkítva) újrakiadott könyvek egymásnak is feleselő bevezető tanulmányait; részesei voltunk és vagyunk a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon gigászai (vagy még inkább sziszifuszi) vállalkozásának, a maga összes félszepségeivel, a szemléleti egyoldalúságokkal és a megjelenés érdekében vállalt kompromisszumokkal, s találkozhattunk legújabbban a transzilvanizmus körül fellángolt vitákkal, az ötvenes évektől vállalt, sőt méltányolt művek-életművek gúnyos-indulatos megkérdőjelezésével. Mindezt a szellemi változások történelmi távlatából úgy is tekinthetjük, mint az irodalom újabb és újabb nézőpontú megközelítésének eseteit, amelyeknek során értékek kerülnek más megvilágításba: fókuszba vagy árnyékba, esetleg az eleve megérdemelt sülyesztőbe. De másfelől az is igaz, hogy szellemi örökségünk bizonyos részére közelebbi múltunkban nemegyszer sütötték rá az ideológiai vérvád bélyegét, s az „újraértékelések” hullámsírjaiba gyakran temetődtek el írók, életművek. Fáradságos munka, amíg sikerül letisztítani a rájuk kent sarat, a tudatosan torzító félremagyarázások lepedékét.

Szellemi örökségünknek ehhez a részéhez tartozik a Kolozsváron 1935—1944 között szerkesztett Hitel is. Több mint harminc éven át nem esett róla szó, s a mostani kétkötetes antológia bibliográfiájából kivehetően is csak az alapító-szerkesztő Venczel József munkásságával, az Erdélyi Fiatalokkal vagy Németh Lászlóék 1935-ös romániai útjával kapcsolatos tanulmányokban, cikkekben történt reá utalás, az is a 80-as évek közepétől — és természetesen nem itthon. Albrecht Dezső nevével a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon 1980-ban lezárt I. kötetében mindössze egy utaló csillag van a „Hitel” címszóra, s a három év múlva elkészült II. kötetben olvasható (aláírás nélküli) cikk is, miközben egyfelől elismeri „az erdélyi magyarság kritikai önismeretének szorgalmazását”, „a tudományosság széles körű terjesztését” a folyóiratban, el is marasztalja „a magyar kisebbség elsősorban kulturális egységként való tételezése” miatt, majd ezt írja: „A lapot indulásakor erős bírálatok érték ... Albrecht Dezső tekintélyuralmi irányzatú, új rendiségi szellemet képviselő írásai miatt”, s a Vásárhelyi Találkozóban vállalt pozitív szerepét követően, amikor „a lapban a reális honi feladatvállalás került előtérbe” ... „a II. világháború alatt ... felerősödik újra Albrecht Dezső jobb-

szárnya”, s az új erdélyi munkatársakkal szemben „egyre inkább hivatalos szóvivők kerülnek előtérbe”.

Hogy a Lexikon-címszóban 1983-ban megfogalmazott minősítések felülvizsgálatra szorulnak, az nem kétséges. S most végre az „újraolvasás” hozzáférhető eszköze is a kezünkben van: a folyóiratban egykor megjelent közel ezer oldalnyi szöveg, terjedelmes bevezető tanulmánnyal s a Hitel teljes repertóriumával.

Az ilyenfajta folyóirat-antológiák célja eleve az, hogy a feledés homályából kiemelje, újból közkinccsé tegye az egykori szellemi teljesítményeket, főként azok pozitív, maradandó részét. Ez történt a hetvenes évek óta a Romániai Magyar Írók sorozatában megjelent Magyar Szó és Tavasz, Genius és Új Genius, Periszkop, Korunk- és Erdélyi Helikon-antológiák esetében, s ez történt most a Hitel esetében is. S mivel ez utóbbi kötetre a 80-as évek vége felé mifelénk is bekövetkezett szemléleti nyitásnak köszönhetően került sor, nem csodálkozhatunk azon, hogy Záhony Éva némi apologetikus hevülettel közeledik a Hitel szellemi örökségéhez. De nem csodálkozhatunk azért sem, mert a Hitel öröksége — különösképpen a harmincas évekből — nemegyszer különösen időszerűnek érezhető a kisebbségi magyarság sorskérdéseivel, helyzetértékeléseivel, feladatkielöléseivel kapcsolatban.

Hogy mit is nyújt ez a kétkötetes antológia, azt próbáljuk meg legalább érzékeltetni tartalmának rövid felsorolásával. Csak érzékeltetésről lehet szó, hiszen a két kötetbe beválogatott tanulmányok, cikkek az 1935—1944-es időszak erdélyi magyar életének igen sok területével kapcsolatosak, s elemzéseik, diagnózisai még egy sokkal terjedelmesebb ismertető keretében sem menthetők ki.

A kötet szerkesztője — különben maga is évtizedes kutatója a két háború közötti erdélyi magyar szellemi életnek — bizonyos tematikai csoportosításban s azon belül általában kronológiai sorrendben közli a kiválasztott írásokat. A fejezetek: *Magyar kisebbségi társadalompolitika* (Albrecht Dezső, Csorján Márton, Dániel Antal, Mikó Imre, Tamási Áron, Venczel József, Vita Sándor tanulmányai, cikkei); *Gazdaságpolitika — agrárpolitika* (Parajdi Incze Lajos, Petrovay Tibor, Venczel József, Vita Sándor tanulmányai); *Művelődéspolitika* (Juhász István, Márton Áron, Szabó T. Attila, Teleki Ádám, Tinódi Gábor = Vita Zsigmond, Venczel József tanulmányai); *Művészetek, irodalom* (Balogh Jolán, Biró József, Domokos Pál Péter, Kéki Béla, Réthy Andor, Salamon Sándor); *Társadalomkutatás — társadalomstatisztika — szociográfia* (Domokos Pál Péter, Molter Péter = Marosi Péter, Nagy András, Nagy Ödön, Oberding József György, Parajdi Incze Lajos, R. Szeben András, Szabó T. Attila, Szabó Zoltán, Vita Sándor); *Erdély népeinek története* (Bözödi György, Deér József, Entz Géza, Gáldi

László, Juhász István, Mályusz Elemér, Makkai László, Pukánszky Béla); *A román nép története* (Domokos Sámuel, Juhász István, Makkai László, Szabó T. Attila, Tamás Lajos, I. Tóth Zoltán tanulmányai).

A névsor bizonyosan önmagáért beszél. Mégis hasznos lesz megpróbálkoznunk a Hitel szellemi arculatának felvázolásával, elsősorban azokra a vonásaira, vonatkozásaira koncentrálva, amelyek a helyes (és teljesebb) megismerése s mai időszerűsége szempontjából fontosabbaknak tűnnek.

A Hitel fiataljainak új szemléletét *Metamorphosis Transylvaniae* című — később a folyóiratban rovatcímme lett — írásában Venczel József Makkai Sándorra hivatkozva fogalmazza meg. A *Magunk revíziójából* idéz: „Az új »Metamorphosis Transylvaniae« nem aperi sirám, hanem feladatkönyv, mert »azok az alapvető fogalmak és meggyőződések, amelyeket [az erdélyi magyarság] régi életéből hozott magával, többé nem fejezik ki az életet, a valóságot magát«, ugyanis »az az önvédelem, amelynek lényege az, hogy nem fejejt és nem tanul, az elme és a szív összehúzódnása, megkeményedése, elzárkózása a valóság parancsai elől«: »előítéletei vannak, melyek meddők és pusztítók, melyek miatt nem tudja felismerni és követni az önfelelő kötelesség és szolgáló szeretet isteni parancsát, melyben élete és jövődjé van«. Következésképpen — szintén Makkaira hivatkozva — lényegbevágónak tartja nemzeti öntudatunk megváltozását, az erdélyi magyar kisebbség társadalmi megszerveződését (mint amelyen „élete ... életre vagy halálra fordul”), a népért, a nép közt élő és a népet szolgáló vezető réteg kialakítását (amely nemzeti jelentőséget adhat az intellektuális pályán maradtak kis seregének), szellemi életünk visszahajlását a néplelek mélységeibe, végül annak tudatosítását, hogy ez az önrevízió és ez a társadalmi önmegszerveződés a fiatal nemzedék számára érleli gyümölcseit. Majd leszögezi: „...a változáshoz alkalmazkodó teljes és eredeti új magatartás az új helyzetben ésszerű alkalmazkodást kíván, az építő munkában fegyelmet követel, s határozottan tiltakozik az egyszólamúság és a közömbösség ellen.”

A Hitel-csoport feladat kijelölése tehát határozott és egyértelmű. Persze nemcsak szavakban, hanem tényekben is. Ami újat hoznak az előző — még Trianon előtt vagy nem sokkal azután indult — nemzedékekkel szemben, az épp az a sajátosságuk, hogy elveiket, elképzeléseiket a magyar társadalom tudományos megalapozottságú vizsgálatára építik. Aki ma olvassa a Hitelben jó fél évszázaddal ezelőtt megjelent tanulmányokat, azt lépten-nyomon meglepi az átfogó társadalmi elemzések, a szociológiai, történettudományi, gazdaságtudományi, művelődés- vagy irodalomtudományi résztanulmányok szakmai tartása, tájékozottsága, a téma kortárs világszintre való kitekintése. Amikor például Venczel József az erdélyi kultúrproblémákkal, Szabó T. Attila az erdélyi magyar társadalomkutatással, Vita Sándor az erdélyi mezőgazdaság helyzetével, Biró József műemlékeink állapotával, helyzetével és velük kapcsolatos feladatainkkal, Nagy Ödön a szórvány-

magyarsággal, a Mezőség elszórványosodásával, beolvadásával foglalkozik, ezek mögött az íráskok mögött a témák és problémák alapos tárgyi ismerete van. Ezért érezzük hitelesnek a „második Hitel” szerkesztőinek azt a célkitűzését, miszerint „a való tények feltárásával, a meggondolkodtató igazságok rendszerezésével a cselekvő fiatal magyarok életútjának tudományos megalapozását” kívánják nyújtani. Az a nemzedék, amelyik akkor, a harmincas évek derekán a Hitel köré tömörült, megelégedte a menekülésre vagy belső emigrációba készítő búsmagyarkodást, a kisebbségi magyarság súlyos gondjai körül tébláboló romantikus dilettantizmust. Ők kijózanítóan, hűvösen akartak szembenézni a ténnyel s keresték *ebből kiindulva* a kisebbségi közösségszolgálat új formáit.

Minden közösség megmaradásának kulcskérdése: tudja-e biztosítani nemzedékről nemzedékre a közösségi feladatok átvállalását? Tud-e olyan körülményeket teremteni, amelyek között az új nemzedék kibontakozhat, a cselekvésre felkészülhet és megtalálja önmaga megvalósításának kereteit? A romániai magyarság életében a Hitel fellépte előtt már megtörtént az első nemzedékváltás: az Erdélyi Fiataloké. S ők voltak a második: az akkori huszonevesek, s az, amit az előbbieknél mint a Hitel új arculát körvonalaztunk, huszonevesek elképzelése, huszonevesek felvérteztsége, huszonevesek hozzáállása a kisebbségi magyarság akkori sorskérdéseire. Amikor Makkai László és Venczel József útjára bocsátják az „első” Hitelt, egyikük 22 éves, másikuk 21; amikor megindul a „második” Hitel, 1936-ban a négy szerkesztő közül csak Vita Sándor van túl a harmincon, Albrecht Dezső 29 éves, Venczel József 23, Kéki Béla 29. S az induló évfolyam munkatársai között van a 20 éves Juhász István, a 21 éves Mikó Imre és ifj. Nagy Géza, a 26 éves Szenzei László, a 28 éves Szabédi László, a 29 éves Biró József. Nagy Ödön 24 éves, amikor az egész Mezősége kiterjesztett adatgyűjtései alapján felméri a szórvány-magyarság helyzetét, Szabó T. Attila pedig 30 évesen tartja meg előadását az erdélyi magyar társadalomkutatás helyzetéről, múltjáról és jelenéről. Mégpedig az Erdélyi Múzeum-Egyesület egyik előadás-sorozata keretében. S talán érdemes nemcsak alaposságára figyelni, amely az erdélyi magyar társadalomkutatás Benkő Józsefhez visszavezetett előzményeinek számbavételében mutatkozik meg, hanem arra a nemzedéki hozzáállásra is, amellyel a szerző mindjárt az előadása elején jelzi, hogy „bíráló tekintettel, sőt személyes tapasztalatokon hízott kiábrándultsággal” vizsgálja a kérdést, a végén pedig Sinclair Lewist idézi, célzatosan: „...igen sokan ... tele vannak eszményekkel, de nincs türelmük a hosszú munka gyönyörű unalmára”, és „Nem nagyon szeretem azt a szónoklást, amely annyira tele van energiával, hogy nem marad ideje a cselekvésre.”

A Hitel szerzői — amint azt az antológiába gyűjtött tanulmányok, cikkek bizonyítják — igazán nem lehet elmarasztalni a cselekvést helyettesítő szónoklás bűnében. Társadalmi helyzetelemzéseiket, ebből következő feladat kijelöléseiket ma újraolvassva felmérhetjük, micsoda vesztesége származott abból

romániai magyar kisebbségi közgondolkodásunknak és egész kisebbségi magyarságunknak, hogy a háborús évek, majd a kommunista hatalomátvétel után évtizedekre berendezkedett rendszer megfosztotta ezt a nemzedéket a felmért feladatok valóra váltásának lehetőségétől, sőt gondolataikat, tudományos vizsgálódásból vagy nemzedéki tapasztalatból leszűrt nézeteiket is elsüllyesztésre ítélte. Ez az oka annak, hogy a mostani Hitel-antológia újraolvasása lépten-nyomon a felfedezés élményével ajándékoz meg s az egykor kijelölt feladatok változatlan időszerűségét juttatja eszünkbe. Mert például szórványgondjainknak ma is alfája volna egy megbízható statisztikai felmérés, amit Nagy Ödön 1938-ban sürgetett, s erdélyi magyar műemlékvédelmünk is abból a műemlékleltárból indulhatna ki, amelyet Biró József 1940-ben az EME vagy az EMKE keretében létrehozandó Erdélyi Magyar Műemlékbizottság tevékenységének legelső programpontjaként nevezett meg. (Ez utóbbi vonatkozásban némi reményre csak az jogosít fel, hogy az 1990-ben megalakult Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság, a nehézségekkel dacolva, szűkös anyagi lehetőségei között is hozzákezdett egy ilyen műemlék-számbavételhez.)

De nemcsak a konkrét cselekvési programokkal van így a mai olvasó, hanem a kisebbségi helyzetre és feladatokra vonatkozó általánosabb Hitel-elképzelésekkel is. Albrecht Dezső például a Vásárhelyi Találkozó küszöbén, 1937-ben ezt írta: „A kisebbségi sors az elé az új feladat elé állította a magyarságot, hogy mindazokat a közösségi szükségleteket, amelyeket eddig [1918-ig] az állam elégített ki, társadalmi úton pótolja.” Ez a „korparancs” ma, a totalitárius államrendszer bukása után, egy civil társadalom kialakulásának kénjái között változatlanul érvényes, akárcsak az a másik megállapítása, amelyben a harmincas évek fiataljainak az addigi magyarpárti politizálás természetlensége miatti elégedetlensége s a minden körülmények között folytatandó közösségépítő munka lehetőségeinek keresése fogalmazódott meg: „...a világnézetek végső fokon mind államszervezeti elvek, tehát egyet sem lehet kisebbségi sorsban megvalósítani. Állítom, hogy a mi világnézetünk innen belülről, az adottságok, a szükségletek reális szemléletéből kell hogy kialakuljon. *A mi világnézetünk nem lehet államszervezeti elv, hanem társadalomszervezeti elv*, mely a társadalom reális szükségleteiből, lehetőségeiből épülhet ki. Ez a világnézet két pillérré épül: a demokráciára és a szociális tartalomra, azonban e két pillér mindegyike a nemzeti gondolatba van ágyazva.” (Kiemelés az eredetiben.) Majd amikor a királyi diktatúra bevezetése után feloszlatták a politikai pártokat, s a

magyarság összefogására egy Magyar Szövetség létrehozásának lehetősége merült fel, ugyancsak Albrecht ezt írta: „...jőjjön létre egy, a transzilvániai magyarságot egységesen irányító szervezet, amely politikai, közművelődési és gazdasági intézkedéseken keresztül a Magyar Szövetség gondolatát mint erkölcsi princípiumot megvalósítsa... Be kell már végre látnunk, hogy *a népközösség szerves egység, melynek nemcsak közjogi igényei vannak, hanem gazdaságiak, közművelődésiek, egészségügyiek és erkölcsiek is*. Magyar Szövetség csak olyan szervezet lehet, mely magában foglalja mindazokat a létező és megalakulandó intézményeket, amelyek a népközösség elemi igényeit elégítik ki.” És még egy idézet, ugyanabból az írásból: „Kisebbségi társadalom még a legszélsőbb individualizmus idején sem engedheti meg tagjainak sem az önző különállást, sem a külön csoportokra tagolódást.”

Egy pártrendszeri reflexekre ma különösen érzékeny közéletünk ismeretében érdemes lenne elgondolkodnunk azon, hogy a fentieket nem egy „magát átmenteni akaró” posztkommunista funkcionárius írta 1991/92-ben, hanem 1938-ban egy olyan 30 éves erdélyi magyar arisztokrata, akit már akkor egy „új rendiség szellemének”, egyfajta „díszmagyarba bújtatott hitlerizmus”-nak, „a régi magyar uralmi gondolkodás”-nak a képviselőjével vádoltak meg. Esetleges áthallásoktól függetlenül, kisebbségi közösségépítő munkánkban igazán érdemes lenne ismerni és hasznosítani azt a történelmi tapasztalatot, amelyet fél évszázaddal ezelőtt épp az akkori huszonévesek fogalmaztak meg a legegyértelműbben. Azok, akikről Tamási Áron a Vásárhelyi Találkozó felé utat nyitó eszmei tisztázódást elindító *Cselekvő erdélyi ifjúság* c. cikkében ezt írta: „...ennek a mostani Hitelnek a megjelenése a legfigyelemreméltóbb eredmény, amit a cselekvő erdélyi ifjúság eddig elért...”

Hogy a Hitel-antológia gondozóját és kiadóját munkájáért minden elismerés megilleti, az ezek után, úgy hisszük, nem lehet kétséges. Sajnálhatjuk azonban, hogy ez a fontos könyv csak szórványosan, személyes kapcsolatok útján jutott be néhány példányban hozzánk, s mind ez ideig eredménytelenül járta a magyarországi könyv hazai terjesztésének mai Canossa-útját. Bízunk kell azonban, hogy a Hitelnek végül is sikerül az elhallgatás és félreértelmezés buktatói után ezen az akadályon is átjutnia.

Az egykori Hitel-fiatalok tárgyyszerű, tudományos tartású helyzetfelméréseire, helyzetértékeléseire változatlanul nagy szükségünk van.

Dávid Gyula